

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼԲ

«Լուսնայի» խմբագրություն

№ 206 «Մշակում» Հ. Առաքելեանը զետեղել է մի նա-
մակ, որով յարձակուելով ոչ-մշակական գրողների բանակի-
դէմ և դրանց բոլորին անուանելով «մութ ոյժեր», աքնուկ է
հաւատացնել «Մշակի» դժբաղդ ընթերցողներին, թէ միայն
Առաքելեաններն են լուսաւոր ոյժեր, առանց որոնց Հայոց աղ-
գը խարխափելու էր անթափանց խաւարի և տգիտութեան ճի-
ւաններում: Երանի՜ Հայ ժողովրդին, որ Առաքելեանի նման
հազուադէպ հայհոյաբաններ է ծնել: Թնչ կըլինէր մեր ազգի
վիճակը, եթէ Առաքելեանները չը հաճէին ամենակինոյաբար
ողողել մամուլի էջերը այդպիսի գոհարներով...

Ողորմելի ինքնագովութեան և զգուելի կիստոյաբանու-
թեան այդ տողերն անշուշտ ուշադրութեան չէի արժանացնիլ
եթէ չնկատէի, որ «Ժերունագարդ գործիչը» իմ պատճառով հա-
մարձակոււմ է հախոյել «Լուսնայի» և «Ճարագի» պատուարժան
խմբագիրներին և նրանց աշխատակիցներին:

Ինչպէս ամեն բան, այդպէս և մարդկային անամօթութիւ-
նը պէտք է ունենան իրենց չափն ու սահմանը: Բայց Հ. Ա-
ռաքելեանը ցոյց է տալիս, որ ինքն այդպիսի չափ և սահման
չի ճանաչում...

Զարմանալի մարդ է մեր կարճահասակ Առաքելեանը. նա
խեղաթիւրում է ամբողջական իրողութիւնները, սկին սպի-
տակ և սպիտակին սև ներկայացնում. գողանում է ուրիշի
սեփականութիւնը, տիրանում այլոց արդար իրաւունքներին:
խաբում է նոյն իսկ օտարազգի հաստատութիւնները և դեռ
այս ամենից յետոյ սաստիկ էլ նեղանում է, երբ իրա զոհերից
մէկն ու մէկը համարձակութիւն է ստանում հրապարակաւ
ճշմարտութիւնն ասելու: Ցաւալի է, որ մարդոց լեզուի ներքե
պատուհասող ոսկոր չկայ, ապա թէ ոչ Առաքելեանները չէին
յանդգնիլ մարդկանց բարոյական զգացմունքները վերաւորելու
կամ գաղտագողի քարբը շարտելու սրա կամ նրա հասցէին:
Տեսնելով Առաքելեանի ընթացքը, ես յակամայիցս յիշում եմ
պատմական ենիչերիներին, որոնք լրբաբար ոտնատակ էին
տալիս թշուառ ռայեաների սրբութիւնները, խոզի նման լափ-
լիւում էին, ուտում-խմում, կոտորում-թափում, գողանում, ծե-

ծում անմեղ մարդկանց և յետոյ էլ վեր կենում խստիւ արգելում էին իրենց զոհերին ձայն-ծպուտ հանել:

Առաքելեանը անիրաւարար տիրացաւ իմ աշխատութեան և տուեց օտարազգի ընկերութեան և յետոյ էլ ենիշէրիարար ուղում է զղալ պէշլիկը հէլվաճիին եուրոպայի շանել, ինչպէս ասում են Կ. Պօլսեցիք: Ըստ Առաքելեանի բարոյական հասկացողութեան՝ Շուտները պարտաւոր են լռել, իրողութիւնները չըհրապարակել, եթէ նոյն իսկ նկատեն, որ Առաքելեանները գողանում են իրենց իրաւունքը:

Բայց որովհետեւ առանց որոշ շարժառիթների ոչինչ չկատարւում աշխարհումս, ուստի իմ և Առաքելեանի հակառակութիւններն էլ անշուշտ ծնունդ են մեկին շարժառիթների ու քանի որ դրանք հասարակական բնաւորութիւն ունեն, թոյլ տուէք առաջ ընել նրանցից մի քանիսը: Ահա.—

Առաջին. Համարձում Առաքելեանն 1902 թուին ոչ-բարով հրատարակեց մի գրքոյկ, որը ծայրէ-իծայր լիքն է անլուր հայհոյութիւններով (այդ նրա փեշակն է) ու պառաւական ասէ-կօսէներով: Իմ խօսքը վերաբերում է «Հասարակաց դատաստանին. բողոք առ հասարակական խղճատանքն» վերնագիրը կրող բրօշիւրին, տպուած Փարիզի հայկական ապարանում:

Ով դժբախտութիւն է ունեցել կարդալու այդ գրական տակնաքը, նա անշուշտ գաղափար կազմած կըլինի Առաքելեանի, որպէս գրական-հասարակական գործչի (?) անբարեխղճութեան մասին: Առաքելեանն այդ գրքոյկով ցոյց է տալիս, իմիջի այլոց, որ ընդունակութիւն ունի մատնիչ անգամ լինելու: Մենք պատրաստ ենք անհերքելի փաստերով ապացուցելու այդ բանը, եթէ Առաքելեանին հաճելի լինի մի այդպիսի անհաճոյ բայց ոչ-անտեղի գործ... Իրա ժամանակին, ի հարկէ, Առաքելեանի իշխալ գրքոյկն անպատասխան չմնաց: Այսպէս, օրինակ, «Հնչակը-ում երևաց մի հակիրճ յօդուած «Մի ինսինւացիայի առիթով» վերնագրով. դա մի անողոք ապտակ էր Առաքելեանի երեսին, եթէ դա «ամերիկական պաշօշ» չէ և մազաչափ ամաչելու ընդունակ: Այնուհետեւ Ռուշուկում հրատարակուող «Վերածնութիւն» շաբաթաթերթի էջերում հրապարակ դուրս եկաւ պ. Ա. Նազարբէկը և «Զարախօս թղուկը» վերնագրով մի շարք յօդուածներով փաստացի կերպով մերկացրեց Առաքելեանի զգուշի դէմքը: Նոյն անողոք մերկացումը տեղի ունեցաւ և Վերիտասարդ Հայաստան թերթի մէջ, որի Թաւրիզի աշխատակիցը լուրջ փաստերով ապացուցեց Առաքելեանի տգեղ աչքակապութիւնները: Հէնց այդ բրօշիւրն էլ ելել է, այսպէս ասած, մեր մէջի կուռախնձորը և ահա թէ ինչպէս.—1902 թ., երբ Առաքելեանն ընտանիքով եկել էր Անապա ամառն անցկացնելու, նա կամեցաւ ինձ էլ դասել այն արարածների կարգը, որոնք ազգասիրութիւն են համարում շարունակ սրա-նրա միսը կրծոտելու: Սեւ նա յիշեալ բրօշիւրից մի օրինակ տուեց ինձ կարդալու, երևի համոզուած լինելով որ ես էլ դրա բովանդակութիւնը կընդունեմ հալած իւղի տեղ:

Բայց սխալուեց պարոնը: Բրօշիւրը կարդալուց յետոյ, համակուած բուռն զգումանքով, դիմեցի Առաքելեանին և բացատրութիւն պահանջեցի նրանից՝ այդ սխալքոր տողերով մի ամբողջ կուսակցութեան պատիւը շօշափած լինելուն համար...

Ի վերջոյ բանն այնտեղ հասաւ, որ Առաքելեանն իսկոյն գրեց մեղայական նամակ, որին իսկոյն էլ ուղարկեցի կուսակցութեան պարագլուխներին: Այդ եղելութեան վկայ են պ. պ. Մատուրեան, Ներսիսեան, Էփրանոսեանց, Կարամաթոսեան և այլք: Այդ օրից սկսած՝ Հ. Առաքելեանը ոչ մի առիթ ձեռքից չի փակցրել ինձ դէմ ոտնձգութիւններ յարուցանելու համար: Ցաւօք սրտի պէտք է նկատեմ, որ «Մշակի» խմբագրութիւնն էլ քանիցս ենթարկուել է նրա մեքենայութիւններին՝ տեղ չտալով «Մշակում» իմ մի քանի անմեղ լայտարարութիւններին, մի քանիսն էլ երկար ժամանակ պահելուց յետոյ միայն տպագրելով, որով բազմաթիւ թիւրիմացութիւնների տեղիք է տրուել:

Սրկրորդը. նոյն ամսուր Առաքելեանն ստացաւ ինձանից Տաճկա-Հայաստանի քրդերի ազգագրութեան մի մասը Համբուրգում գումարուելիք Արեւելագէտների ժողովում կարդալու «որպէս Շւոտի աշխատութիւնը»: Ի դէպ Առաքելեանը «Մշակում» գետեղած (№ 206) իւր նամակում փորձում է հաւատացնել ընթերցողներին, թէ «Շւոտը թերու է» և անկարող ազգագրական մի նիւթ դասաւորելու ինչպէս հարկն է, և իբր թէ ինքն է եղել ինձ ծրագիր և ուղղութիւն տուողը. քիչ է մնում Առաքելեանն Հայ գրականութեան շոյր դառնայ և բոլոր հայ գրագէտների էլ՝ առաջնորդը, բայց այդ չի խանգարի ինձ ճշմարտութիւնն ասել, որ ես երբէք չէի և չեմ կարող ստորանալ այնքան, որպէս զի թոյլ տայի ինձ Առաքելեանի նման փաստալից ծրագիր մուրալու... Ինչևիցէ, Առաքելեանը կարդալով իմ ձեռագիրը, հակառակ իւր մեծամտութեան, խիստ հաւանեց և իսկոյն էլ խոստացաւ «Օրիէնտալիստների ժողովում կարդալուց յետոյ ձեռագիրը ներկայացնել Ռուսաց Կայսերական Աշխարհագրական Ընկերութեան», խնդրելով վերջինից, որ դրամական միջոցներ տրուին ինձ քրդերի մանրամասն ազգագրութիւնը կազմելու համար: Անցաւ 1902 թուականը, անցաւ և 1903-ը. քանիցս բացատրութիւն եմ պահանջում Առաքելեանից իրա խոստմնադանցութեան առթիւ, բայց միշտ էլ առաձգական պատասխաններ եմ ստանում... Դու մի ասիլ, որ Առաքելեանն «իրա դիմից բարձր ապուր ուտելու» կպտրաստուի եղբր, ինչպէս ասում են տաճկահայերը: 1904 թ. աշնան, վերջապէս, ստանում եմ մի մեծագիր գրքոյ՝ «Курды въ Персiи» վերնագրով: (отдѣльный оттискъ изъ № 1-го XVII тома «Извѣстiй» Кавказскаго отдѣла Императорскаго Русскаго Географическаго О-ва Тифлисъ, типогр. К. П. Козловскаго 1904 г.) և տեսնում եմ, որ Առաքելեանն առանց կարմրելու ստորագրել է գրքին որպէս հեղինակ:

Կարդում եմ գիրքը և ահա թէ ինչ եմ տեսնում.

1. Առաջին երեսները նուիրուած են Առաքելեանի ինչ-որ ճանապարհորդութեան և առանձին կապ չունին բուն քրդական

աղագգրութեան հետ. և եթէ տեղ-տեղ Առաքելեանը կամենում էլ է մի բան ասել քրդ. ազգ. վերաբերմամբ, խսկոյն ընկնում է հակասութիւնների և անհանդուրժելի սխալների մէջ, ուստի և «Извест.»-ի խմբագրութիւնը ստիպուած է լինում ընդարձակ ծանօթութիւններով ջրել նրա ասածները: Ասենք, այլ կերպ չէր էլ կարող լինել, որովհետեւ երբ մի մարդ ձեռնարկում է իրան անմիջապէս ծանօթ չնդող որևէ նիւթի ուսումնասիրութեան, նա անշուշտ կարգին մի բան դուրս չի բերիլ: Առաքելեանն ինքն անծանօթ լինելով քրդերի լեզուին, վարք ու բարքին, իրաւաբանական սովորութիւններին և առտնին նիստ ու կացին,—բնականաբար տեղի պիտի տար հրատարակիչների լուրջ և փաստացի գիտողութիւններին: Մինչդեռ քիչ յետոյ, երբ Առաքելեանն սկսում է «օգտուել» իմ ձեռագրից (իմա ծայրէիծայր, բառացի կերպով թարգմանել նրան) այդտեղ արդէն դադարում են Ընկ. նկատողութիւնները:

II. Թէ առաքելեանն այս կամ այն ժողովում, իրօք, կարգաբէլ է քրդերի մասին «գեկուցումներ» —այդ իմ գործը չէ. ես այսքանը գիտեմ, որ «Курды въ Персии»-ի մէջ զետեղուած բոլոր ազգագրական նիւթերը իմ սեպհական աշխատութիւնն են և ոչ Առաքելեանի: Այդ բանում կրհամոզուի իւրաքանչիւր ոք, երբ աչքի առաջ ունենայ իմ ձեռագիրը (այժմ առանձին գրքով լոյս տեսած՝ «Քրդերը Տաճկաց-Հայաստանում վերնագրով») և «Курды въ Персии» գիրքը: Մօտիկ յառաջիկայում, երբ միջնորդ դատարանը կըքննէ այդ երկու աշխատութիւնները, այն ժամանակ հրապարակաւ կըլայտնուի ճշմարտութիւնը և մեղաւորը կստանայ հասարակութիւնից իրա արժանաւոր պատիժը:

III. Բայց որ Առաքելեանը գիտակցաբար գողանում է իմ խօսքերը և Կ. Աշխ. Ընկ. ներկայացնում որպէս իրա ինքնուրոյն աշխատութիւնը, դա երևում է, իմիջի այլոց, և նրանից, որ «Курды въ Персии» գրքի 30 երեսում Առաքելեանն ասում է. «На мой вопросъ, почему такъ безусловно вѣрять жениху и не производить разслѣдованія курды отечеству мнѣ, что и т. д.», իբր թէ Առաքելեանն ինքն է հարցրել քրդերին և նրանք պատասխանել են ուղղակի իրան. ... Օ՜, պոչաւոր, փաթենթաւոր սուտ, որ Առաքելեանների բերանումը ոսկէգօծւում էս և յաճախ կուլ գնում մտաւոր հիւանդների կուրդն իվայր: Բանը նրանումն է, որ յիշեալ հատուածը նա դուրս է բերել իմ ձեռագրից, որտեղ այսպէս է տպուած. «Անր հարցին, թէ ինչպէս կարելի է առանց անհերքելի ապացոյցների հաւատալ միմիայն փեսի լոկ երկու խօսքին ու կընոյր այդ դրութեանը հասցնել, քիւրդը կրպատասխանէ...» («Քրդերը Տաճկաց-Հայաստանում» էջ 217—218-ը): Կարծում եմ, որ մարդ այդքան առաջ գնալու համար պէտք է ոտքից մինչև ականջները կարմրի...

IV. Որպէսզի ցոյց տանք «Լուսայի» ընթերցողներին, որ Հ. Առաքելեանն արդարև հնարաւորութիւն չունի ինքնուրոյն նաքար կազմելու քրդերի ազգագրութիւնը՝ արժէ յիշել և այն որ իմ ձեռագիրը ներկայացնելով քրդ. ազգագրութեան առա-

չին մասը—ա. Աշխարհագրական և Պատմական Տեղեկութիւններ—բ. Մարդարանական Տեղ.—գ. Քրդու Բնակարանը և նրա Պարագանները—դ. Քրդու Հացը, Օճախի շուրջը, Լուսաւորութեան առարկաներ և Ամաններ—ե. Երկրագործութիւն և Գործիք—զ. Որսորդութիւն—է. Զգեստ և Զարդ—ը. Զէնքեր և նրանց Պարագանները—թ. Ուտելիք և Խմելիք—ժ. Հարսանիք,—Առաքելիանն էլ «իւր ուսումնասիրութիւնը» (?) սահմանափակուած է միայն այդ նիւթերով: Նա գիրքը վերջացնում է հետեւեալ տողերով. «Для полноты моего очерка мне нужно было бы описать еще обряды похоронъ траура по убитому или умершему, но я боюсь злоупотребить вашимъ вниманіемъ и, даканчивая мой очеркъ, надѣюсь, что успѣлъ дать вамъ если неполное, то, по крайней мѣрѣ, болѣе или менѣе конкретное панятіе о курдахъ»... (էջ 31:

Դա լոկ զուգադիպութեան կամ պատահականութեան արդասիք չէ. կրէ՛ք, պարոնն ուրախութեամբ կը շարունակէր «իւր ուսումնասիրութիւնը», եթէ... եթէ «թերուս» Շուտը տուած լինէր նրան քրդ. աղագործութեան Բ. և Գ. մասերն էլ: Բայց, ի հարկէ, բաւական է, որքան շահագործել է վստահութիւնն ուրիշների և նրանց քրտնաշան աշխատութեամբ դափնիներ քաղել այս ու այն կողմից. այժմ յայտնի է մեզ Առաքելիանի իսկական դէմքը, ուստի և այսուհետեւ չխաղուելու չափ անխոհեմութիւն ունենալը բարւոք կը համարենք:

Երրորդ. Առաքելիանն իւր նամակում («Մշակ» № 206) կամենալով ցոյց տալ, որ Շուտներն յետին մտքերով են յարձակուում նրա վրայ, խորհրդաւոր եղանակով ասում է. «Ես այստեղ չեմ բաց անում վարագոյրը, թէ ինչից, ինչ գծում հաշիւներից դրդուած, Շուտը յարձակուում է իմ դէմ...»:

Ինչո՞ւ չէք բաց անում «վարագոյրը», պ. Առաքելիան, ինչիցն էք քաշուում, քանի որ ձեզ համար ոչ մի սրբութիւն գոյութիւն չունի, բացի ուրիշի իրաւունքով փորներդ հաստացնելու հոգսից: Աւելի լաւ կանէք, եթէ բաց անէք վարագոյրը և ցոյց տաք մարդկանց ձեր ողորմելի դէմքը... բայց դուք փորացաւ ունիք, գիտեմ եթէ մի ըոպէ ձեր նեղլիկ շրջանակից դուրս նայէք, պիտի տեսնէք, որ ամենուրեք գիտեն ձեզ, սակայն ոչ ձեր կարծածին պէտ:

Ազնիւ մարդը երբէք չի ծամծալի իւր խօսքերը, մթին, փողոցային միջոցների չի դիմի իւր արարքները քողարկելու համար, փրփրած բերանով չի լարձակուիլ մի ամբողջ կուսակցութեան վրայ, որի շարքերը բռնող դադափարական զինուորները մատնութեան և դողութեան միջոցով ձեռք բերուած աժանագին դափնիների կարիք չեն զգում... Դուք գործ ունիք մի անհատի հետ, որը մեղադրում է ձեզ գրական գեղծման մէջ, հետևաբար դուք էլ պէտք է ձեր բացատրութիւններն ու ասելիքներն ուղղէք այդ անհատին դէմ. այո, դուք չպէտք է, ձեր առջև լայն-լայն բացուած մամուլի էջերին վրայ յենուելով համարձակուիք հայհոյել այս կամ այն կուսակցութեանը, որ-

քան էլ և այդ կուսակցութեան սկզբունքներն ու տակտիկան հակասեն ձեր սահմանափակ աշխարհայեացքներին: Այլապէս հասարակական տնտեսք բայց և անաչառ դատաստանը կը տայ իւր աքացին ձեր կրծքին և դուք կը զահալիժէք ձեր անարժան դիրքից: Դիմեցէք միայն և միայն ազնիւ զէնքերի, եթէ ուզում էք ծառայել մամուլին և հասարակութեանը: Բոլորովին համաձայն եմ միջնորդ դատարանի միջոցաւ հասարակութեան առաջ դնելու անաչառ քննութեան արդիւնքը:

Մ. Տ. ՇԻՈՏ

Նոյեմբերի 2 1905

Անապա

Տաճիկ ոստիկանութեան դաւադրութիւնը Օսմանեան հայերի դէմ: Կ. Պօլսից նոյեմբերի 4-ին հեռագրում են РУССКІЯ ВѢД. Լրագրին հետեւեալ նշանաւոր տեղեկութիւնը.

«Սուլթանը ապացոյցներ ստացաւ, որ այն բռմբերի ու զինամետների մեծագոյն մասը, որոնք կարծւում էին թէ հայերի ձեռքով են տարւում Տաճկաստան, ձեռք են բերուած տաճիկ իշխանաւորների ձեռքով, որոնց յանձնուած էր քննութիւն կատարել հայերին վերադրած դաւադրութիւնների մասին և որոնք այս գործիքները տարածել են ամեն կողմ: Սուլթանը սարսափելի կերպով զայրացած է և միտք ունի արտաքսել բոլոր յանցաւորներին»:

Մեր պատասխանը Հ. Առաքելեանի հայհոյանքներին միւս անգամ: